

Присташ Л. Т.

Прикарпатський національний університет ім. Василя Стефаника,
завідувач кафедри теорії та історії держави і права,
кандидат юридичних наук, доцент

Формування судової системи Західної Української Народної Республіки

За умов здійснення судової реформи в Україні є потреба у вивченні історико-правового досвіду діяльності держав, які утворювалися на теренах України, зокрема Західної Української Народної Республіки, щодо побудови судової системи.

Метою даної наукової статті є спроба проаналізувати особливості формування судових органів ЗУНР, яке здійснювалося за воєнних умов і в короткі терміни, та за умов відсутності на початках власного законодавства.

ЗУНР з перших днів свого існування розпочала формування національної судової системи, оскільки для цього були відповідні умови – наявність кваліфікованих фахівців-українців. Це пояснювалось тим, що австрійська влада без застережень ставилась до призначення в Галичині українців на посади суддів [1, с. 191].

Найвищою судовою інстанцією Австро-Угорщини був Верховний касаційний трибунал у Відні. На початку ХХ ст. на території Галичини функціонували два вищі крайові суди - у Львові та Кракові. Середню ланку судової системи становили окружні суди -Тернопільський, Перемишльський, Сяноцький, Бережанський, Самбірський, Золочівський, Станіславський, Чортківський та ін. Першою інстанцією з цивільних і кримінальних справ були повітові суди, які діяли з 1850 р. Функціонували також спеціалізовані суди -військові, торгівельні, промислові та ін. [2, с. 10-11].

У листопаді ЗУНР як новостворена держава відразу поширила свою владу на усі важливі сфери суспільних відносин, у тому числі й судочинство, причому цей процес відбувався в короткий термін щодо всіх рівнів судових інстанцій. Наприклад, за місцевою ініціативою було створено комісаріати деяких судових округів [3, с. 134].

Зокрема, на початку листопада 1918 р. у м. Бережанах (нині -

Тернопільська обл.) повітовим комісаром став суддя В. Масляк, а Бережанський окружний суд очолив М. Каратницький, у Дрогобичі повітовим комісаром призначено А. Горбачевського [4, с. 200].

Формування судової влади ЗУНР відбувалось у демократичний спосіб - до суддів колишніх австрійських судів ставлення було лояльним. Насамперед увага зосереджувалася не на національній приналежності суддів, а на їх фаховості та професійному досвіді. Саме такий підхід був викликаний тим, що значна частина керівництва ЗУНР були кваліфікованими правознавцями, які добре розуміли гостру необхідність і неабияке значення ефективної судової системи для новоствореної Української держави.

Становлення судової системи ЗУНР у її первинному варіанті фактично завершилось прийняттям Українською Національною Радою 21 листопада 1918 р. закону «Про тимчасову організацію судів і влади судейської». У § 1 закону зазначалось, що австрійське законодавство про організацію судів і порядок здійснення судочинства залишається до його скасування [5, с. 191]. Тому колишні австрійські законодавчі основи судочинства значною мірою зберігали чинність на території ЗУНР.

На території УНР у період Центральної Ради також тривалий час зберігали чинність колишні російські закони щодо судочинства, водночас продовжували свою роботу колишні судові органи. Лише 15 грудня 1917 р. Центральна Рада прийняла закон «Про утворення Генерального Суду», а 30 грудня т. р. припинила діяльність судових палат (що діяли ще у часи Російської імперії), запровадивши замість них апеляційні суди [6, с. 269-270].

Згідно з § 3 закону «Про тимчасову організацію судів і влади судейської» від 21 листопада 1918 р. всі суди, що перебували в окрузі Вищого крайового суду (м. Львів), ставали судами ЗУНР, які повинні були вирішувати кримінальні та цивільні справи. Крім того, згаданий закон залишив без істотних змін колишню австрійську систему загальних судів. Колишні повітові суди ставали повітовими судами ЗУНР, а окружні суди - окружними судами ЗУНР. Діяльність колишніх австрійських крайових судів у Львові і Чернівцях припинялася, замість них діяли окружні суди [5, с. 191-192].

Законом «Про тимчасову організацію судів і влади судейської» на

території ЗУНР було передбачено також суди вищих інстанцій. Планувалось утворення Найвищого державного суду у Львові. З цією метою влада ЗУНР повинна була прийняти окремий закон для визначення організаційно-правових основ його діяльності. До часу його утворення при Вищому суді ЗУНР діяли Окремі сенати, до яких переходила компетенція колишнього Верховного касаційного трибуналу Австро-Угорщини [5, с. 192]. Але Найвищий державний суд ЗУНР так і не був утворений.

Таким чином у первинному варіанті судова система ЗУНР лише в деяких незначних аспектах відрізнялась від колишньої судової системи Австро-Угорщини. Її низову ланку становили повітові суди, які були судами першої інстанції і розглядали справи у складі одноособового повітового судді чи колегії з трьох суддів. Повітовий суд поділявся на цивільний, кримінальний і виконавчий (екзекуційний) відділи. Кримінальний відділ розглядав справи про ухилення від сплати податків, справи про неповагу до влади та державної символіки, а також про злочини невеликої та середньої тяжкості [7, с. 71-72].

Цивільний відділ суду розглядав справи, які стосувались відносин щодо реалізації речових прав, купівлі-продажу майна, оренди, позики, сплати аліментів, встановлення батьківства й опіки та ін. Структура Львівського повітового суду відрізнялась від загальноприйнятої структури повітових судів, адже ще з ХІХ ст. в ньому діяли замість одного два цивільні відділи: у підпорядкуванні одного перебував тільки Львів, а іншого - решта території Львівського повіту [8, с. 82].

11 лютого 1919 р. Українська Національна Рада прийняла закон, який вносив зміни в устрій повітових судів у частині розгляду кримінальних справ - «Про зміну трибуналів першої інстанції в карних справах» [9, с. 8-9]. За його нормами суди першої інстанції у складі одного судді вирішували кримінальні справи, в яких підсудному загрожувало позбавлення волі на строк до одного року незалежно від того, чи він піддавався ще й майновому покаранню. В усіх інших випадках кримінальні справи розглядалися судами першої інстанції у складі трьох суддів. Причому ст. 2 цього закону уточнювала, що кримінальні справи в першій інстанції мали право розглядати одноосібно лише голови судів та їх заступники [10, с. 216].

Оскільки компетенція повітових і окружних судів ЗУНР розмежовувалась, насамперед, за розміром суми позову, важливою проблемою стала інфляція, яка внаслідок подій першої світової війни невинно зростала. Тому Українська Національна Рада 11 лютого 1919 р. прийняла закон «Про розмежування компетенції повітових і окружних судів у цивільних справах», на підставі якого у чинних австрійських цивільно-процесуальних положеннях словосполучення «п'ятсот злотих» і «2500 крон» було замінено відповідно на «три тисячі крон» і «10 тисяч крон» [9, с. 8]. Внесення цих змін дозволило оптимізувати розподіл цивільно-процесуальної компетенції між повітовими й окружними судами.

Середньою ланкою в судовій системі ЗУНР були окружні суди, які також були успадковані від Австро-Угорщини. Окружні суди були утворені ще в Австрійській імперії внаслідок реорганізації крайових судів. Але закон про зміни в судоустрої від 14 вересня 1852 р. залишив чинними лише крайові суди у Львові та Кракові, а інші стали окружними судами. Основна відмінність між цими органами судочинства полягала в тому, що крайові суди мали право розглядати справи про політичні злочини [7, с. 89]. Однак лише у ХХ ст. система окружних судів Австро-Угорщини нарешті набула виразної чіткості та впорядкованості. Структуру окружного суду становили три відділи: кримінальний, цивільний, а також президіальний (тобто управлінський). Причому рішення та вироки окружних судів періоду Австро-Угорщини могли оскаржуватись у Вищому крайовому суді [11, з. 165].

Окружні суди ЗУНР були судами другої інстанції для повітових судів, в яких можна було оскаржити рішення та вироки повітових судів. Крім того, вони розглядали у першій інстанції окремі категорії цивільних і кримінальних справ. У їх юрисдикції перебували кримінальні справи про тяжкі злочини [7, с. 89].

Окружні суди ЗУНР розглядали цивільні справи, які за ступенем складності чи ціною позову не підпадали під юрисдикцію повітових судів. Це були справи про визнання особи померлою, усиновлення, торгові та вексельні спори тощо. Крім того, окружні суди вирішували земельні спори, про достовірність нотаріально засвідчених документів, про договори щодо

користування земельними ділянками, про делікти після спливу шестимісячного терміну від часу виявлення порушень [7, с. 89].

Конституцією Австро-Угорщини 1867 р. було передбачено правовий інститут присяжних при крайових судах [12, с. 278]. Присяжні виносили вердикт про винуватість або невинуватість підсудного у скоєнні злочину, а вже судді призначали конкретну міру покарання. Австрійський кримінально-процесуальний кодекс 1873 р. регламентував компетенцію судів присяжних, на підставі якого вони розглядали (у складі 12 присяжних) справи про тяжкі злочини, за які передбачалась кримінальна відповідальність у вигляді позбавлення волі на термін від п'яти років, а також деякі політичні злочини [7, с. 90].

Після ліквідації крайових судів у ЗУНР присяжні діяли лише при окружних судах. Однак мали місце перешкоди різного характеру для належного функціонування правового інституту присяжних на західноукраїнських землях. Тому 2 березня 1919 р. Державний Секретаріат ЗУНР видав розпорядження «В справі застанови діяльності судів присяглих», на підставі якого функціонування судів присяжних на території ЗУНР тимчасово призупинялось терміном на один рік [13, с. 10].

Але в деяких судах ЗУНР інститут присяжних засідателів все ж таки продовжував функціонувати навіть після прийняття згаданого розпорядження, наприклад, в Тернопільському окружному суді [14, арк. 33].

Щодо утворення вищої судової ланки ЗУНР мали місце значні труднощі, зумовлені складними політичними і військовими обставинами. Хоча нове національне законодавство передбачало альтернативу колишнім Вищому крайовому суду та Верховному касаційному Трибуналу - Вищий і Найвищий суди ЗУНР, їх реальне формування так і не відбулось. Спробою заповнити цю інституційну прогалину на найвищому рівні судової влади держави став закон «Про тимчасове судочинство в цивільних і кримінальних справах у другій і третій інстанціях в час надзвичайних відносин, викликаних війною», прийнятий Українською Національною Радою 15 лютого 1919 р. [9, с. 12-13].

У згаданому законі передбачено, що на час «надзвичайних відносин, спричинених війною», функції, передбачених законодавством ЗУНР Вищого Суду та Найвищого Державного Суду (обидва мали діяти у Львові), виконували окремі сенати, утворені при судових органах першої інстанції. Апеляційний розгляд повинен відбуватись в Окремому судовому сенаті II інстанції у складі п'яти суддів, з яких один був головою. Касаційний розгляд провадився в Окремому судовому сенаті III інстанції у складі трьох суддів, один з яких головував. Також, на державного секретаря судівництва покладался обов'язок визначити своїм розпорядженням суди першої інстанції, при яких утворювались вище названі сенати [10, с. 227].

На підставі вказаної норми закону державний секретар судівництва О. Бурачинський видав 8 березня 1919 р. розпорядження, яким визначив, що створюються Окремі судові сенати другої та третьої інстанцій при Станіславському окружному суді [13, с. 31].

Для врегулювання питань діяльності Окремих судових сенатів 22 березня 1919 р. видано розпорядження «Про встановлення правильника для Окремого Судового Сенату II інстанції». Відповідно до § 4 цього розпорядження при Окремому судовому сенаті II інстанції утворювався канцелярський відділ, штат якого повинна була укомплектувати президія Станіславського окружного суду. Бюро прийому, реєстратура, відділ доручень і виконання, нагляду за виплатами та писарський відділ Станіславського окружного суду ставали водночас за сумісництвом також частиною Окремого Судового Сенату II інстанції [15, с. 51-52].

Влада ЗУНР намагалася забезпечити реальну незалежність судової гілки влади. У цьому контексті Державне секретарство судівництва можна розглядати як проміжну ланку між судовою та виконавчою владою. Необхідно наголосити, що в системі загальних судів цей правовий принцип був реалізований значно краще, ніж у системі військових судів. Але тогочасні складні обставини воєнного стану не сприяли належній реалізації незалежності судової влади.

На забезпечення незалежності судової гілки влади було спрямовано

звернення державного секретаря внутрішніх справ ЗУНР І.Макуха до місцевих органів виконавчої влади із категоричною заборонаю втручання в діяльність судів. Звернення зумовлене скаргами про те, що адміністративні органи видавали для судів певні розпорядження, а деякі повітові комісари дозволяли втручатись у діяльність місцевих судів. Така негативна практика суперечила їх законній компетенції та порушувала «призану в цілім культурнім світі як одну з основ свободних, правових держав засаду повної незалежності судейської» [16, арк. 130].

Тому було суворо заборонено місцевим органам виконавчої влади втручатись у діяльність судів, а у випадку порушення даної вимоги посадові особи мали притягатися до дисциплінарної відповідальності. [10, с. 265].

Список літератури:

1. Тищик Б. Західно-Українська Народна Республіка 1918 – 1923 рр./ Тищик Б., Вівчаренко О. – Коломия, 1993. – 165 с.
2. Кондратюк О. В. Судова система та судочинство в Галичині у складі Австро-Угорщини (1867 – 1918 рр.): автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень»/О. В. Кондратюк. – Львів, 2006. – 20 с.
3. Василик І. Б. Кость Левицький: від адвоката до прем'єра ЗУНР: монографія / І. Б. Василик. – К.: Експрес – Поліграф, 2012.- 176 с.
4. Бемко В. Українська Палестра Бережанської судової округи та її доля/В. Бемко//Правничий вісник Товариства українських правників в ЗДА. – Нью-Йорк, 1963. – Кн.2. – с. 198-202.
5. Єфремова Н. В. Суд і судочинство в УНР, Українській державі, ЗУНР (1917-1920 рр.)/Н. В. Єфремова, Б. Й. Тищик, В. Т. Марчук. – Одесв: Фенікс, 2007. – 280 с.
6. Історія держави і права України/за ред. Чайковського А. С. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 512 с.
7. Кондратюк О. В. Судова система та судочинство в Галичині у складі Австро-Угорщини (1867 – 1918 рр.): дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 / Кондратюк Олександр Володимирович. – Львів, 2006. – 203 с.
8. Учреждения Западной Украины до воссоединения ее в едином Украинском советском социалистическом государстве. – Львов, 1955. – 177 с.
9. Вісник державних законів і розпорядків Західної Области Української Народної Республіки. – Вип. 3. – 1919 – 2 берез.
10. Західно-Українська Народна Республіка 1918-1923 рр. Документи і матеріали: у 5 т./укл. Олександр Карпенко, Катерина Мицан; за ред. О. Карпенка. – Івано-Франківськ, 2001 . –Т.2 Державотворчі і адміністративно-організаційні процеси. – 712 с.
11. Dziennik ustaw panstwa dla krolewstw I krajow w Radzie panstwa reprezentowanych. – Rok 1909. – Wieden, 1909. – 837 s.
12. Хрестоматія з історії держави і права України / упоряд. Чайковський А.

С. (кер.) та ін. – К.: Юрінком Інтер, 2003. – 656 с.

13. Вісник державних законів і розпорядків Західної Области Української Народної Республіки. – Вип. 4. – 1919 – 17 берез.

14. Ф. 287 Прокуратура Тернопільського окружного суду оп. 1. Спр. 4. Реєстраційні листи обліку справ за розглядом кримінальних злочинів. – 62 арк.

15. Вісник державних законів і розпорядків Західної Области Української Народної Республіки. – Вип. 7. – 1919.- 26 берез.

16. Ф. 1259 Рудківський повітовий комісаріат Української Народної Ради оп. 1. Спр. 1. Обіжники Рудківського повітового комісара. – 143 арк.

Присташ Л. Т. «Формування судової системи ЗУНР».

Наукова стаття присвячена вивченню особливостей формування судової системи в Західній Українській Народній Республіці.

Ключові слова: судові інстанції, комісаріати, організація судів, закон, основи судочинства.

Присташ Л. Т. «Формирование судебной системы ЗУНР».

Научная статья посвящена изучению особенностей формирования судебной системы в Западной Украинской Народной Республике.

Ключевые слова: судебные инстанции, комисариаты, организация судов, закон, основы судочинства.

Prystash L.T. «The formation of a judicial system of The **West Ukrainian People's Republic**».

The scientific article is dedicated to the study of the formation of a judicial system in The **West Ukrainian People's Republic**.

Keywords: judicial instance, commisariats, organization of the judiciary, law, foundations of justicement.